

KUIDAS LIIVIMAA LÄTI TALUPOJAD SAID ENDALE PEREKONNANIMED – VAADE PEEGLISSE

Inta Rogenbuka. Vidzemnieku uzvārdi. [Jumava, 2016]. 200 lk.

Lātis on soliidne perekonnanimede uuri-
mise traditsioon. Nimetan vaid mõne olu-
lisema tähise: Ernsts Blese monograafia
keskaja isikunimedest (1928), Kristaps
Upelnieksi sotsiolingvistiline uurimus
perekonnanimede panekust Liivimaa
(Vidzeme) ja Kuramaa talupoegadele
(1936), Velta Staltmane (1981) ja Pauls
Balodise¹ (2008) doktoritööd läti pere-
konnanimedest, Ilga Jansone detailne
käsitlus Ērgeme (Hārgmäe) kihelkonna

perekonnanimedest (2012). Teoksil on
läti perekonnanimede (etümoloogilise)
sõnaraamatu koostamine.

Inta Rogenbuka „Liivimaaalaste (vid-
zemelaste) perekonnanimed” on elavalt
kirjutatud uurimus sellest, kuidas Liivi-
maa läti talurahvale pandi perekonna-
nimed ja millist leksikaalset tähendust
need kannavad. Selles mõttes käib raa-
matu autor truult nimeuuriija Pauls
Balodise jälgedes, kes oma doktoritöös
oli seadnud eesmärgi välja selgitada läti
isikunimistu etümoloogiast lähtuvad
tähendusrühmad. Rogenbuka uurimus
koosneb kahest osast. Esimeses osas
jälgib autor üsna detailselt perekonna-
nimede andmise käiku, teises aga esitab
antud perekonnanimede tähestikulise
loendi. Töö aluseks on arhiivimaterja-
lid: Vidzeme mõisate perekonnanimede
nimestikud (neid on üle 400) ja 1826.
aasta mõisate hingerevisjoni dokumen-
did, kuhu talupojad kanti perekonna-
nimedega ja mis enamasti on säilinud,
aga juhtudel, kui need ei ole säilinud,

¹ Vt L. Vaba, Eesti isikunimed Lääne-
meremaade rahvaste kontekstis: Pauls
Balodis. Latviešu personvārdu etimoloģis-
kāš semantikas teorētiskais modelis un tā
realizācija. Theoretical model of the etymo-
logical semantics of Latvian personal names
and its realization. Promocijas darba kopsa-
vilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai
valodniecības zinātņu nozares baltu valod-
niecības apakšnozarē. Rīga, 2008. 140 lk. –
Keel ja Kirjandus 2009, nr 4, lk 297–300.

on raamatu autor kasutanud hilisemate hingerevisjonide andmeid, samuti paljude Vidzeme koguduste meetrika-raamatuid (lk 11–12).

Läti perekonnanime ajalugu algab maa vallutusajaga. XIII–XIV sajandil oli perekonnanimi juba paljudel Riia elanikel, sh linnaliivlastel ja -lätlastel (lk 18). XV–XVI sajandi dokumentides leidub ka liivlaste (või eestlaste?) nimesid, nt *Peter Rautzeppis*. XVII–XVIII sajandil on ka Limbaži ja Valmiera linnalätlastel registreeritud perekonnanimega (lk 19). Vaid vähestel külates elavatel lätlastel oli enne pärisorjuse kaotamist perekonnanimi, nagu vabatalupoegadel, vabakslastutel, mõningatel eriti edukatel käsitöölistel ning muidugi Irši ja Altiena mõisate sakslastest kolonistidel Koknese piirkonnas, kes hakkasid Lätti saabuma alates 1765. aastast (lk 20). Vidzeme talurahvas pidi perekonnanimed saama ajavahemikus 1822–1826. Tolle aja kalendrid ja ajalehed andsid selgitusi, kuidas perekonnanime valida: soovitati nn teine nimi võtta ameti, seisuse, leivateenimise allika, ihu ja hinge, s.o loomuse järgi, loodud asjade, kodu- ja metsloomade, lindude, kalade, puude, taimede ja lillede järgi. Selgitusi saatis pikk soovitusnimestik, mis esitas üksnes läti sõnu, teiste hulgas ka selliseid, mille tähendus jääb tänapäeval arusaamatuks. Kui palju soovitusel mõjutasid, on raske öelda, sest kalendrid ja ajalehti oli vähestel ja ka lugemisoskus polnud üldine (lk 29). Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner Filippo Paullucci patentides oli öeldud, et perekonnanime pidi välja valima suguvõsa vanim mees, s.o vanaisa. Kui vanaisa oli surnud, siis said selle õiguse pojad. Perekonnanimi tuli anda ka orbudefe, nõnda sündisid perekonnanimed *Bāris* 'orb, vaeslaps', *Ganiņš* 'karjus', *Ganiņbērns* 'karjalaps' vms (lk 30). Perekonnanimes pandi kirja vallakohtu ruumides, juures viibis ka mõisnik, kellest sõltus, kas talumees sai kasutada seadusega ettenähtud õigust vabalt endale ja suguvõsale perekonnanimi valida. Palju sõltus kohalikest talumeestest koosneva vallakohtu liikmete suvast, märgib Rogenbuka.

Suurema osa tutvustatavast raamatust on Rogenbuka pühendanud Vidzeme perekonnanimede semantikale ja nimevaliku motiividele. Autor toonitab, et valdav enamik nimesid iseloomustab üsna täpselt nimepanekuaegset talupoeglikku elukeskkonda. Argielu reaalsed, majapidamisõude, tööriistade, elamu ja selle sisustuse, rõivaste, jalatõõnude, toitumise jne nimetused arvati sobivat perekonnanimeks, luues suurepärase võimaluse heita otsekui etnograafiline pilk tolle aja läti talurahva argipäeva. Mõned näited: *Abra* 'leivaastja', *Slota* 'luud', *Putra* 'puder', *Pieniņš* (vrd *piens* 'piim'), *Karote* 'lusikas', *Dakša* 'hark, hang', *Dzeinis* 'metsamesiniku ronimisnõör', *Vizītis* (vrd *vīze* 'viisk'). Ootuspäraselt on tähtsal kohal loodustemaatika, teise suure rühmana on esindatud tollal viljeldud kultuurtaimed. Meelsasti valiti selliste teraviljade nimeksi nagu *Rudzītis* (vrd *rudzi* 'rukis'), *Auziņš* (vrd *auzas* 'kaer') ja *Miezītis* (vrd *mieži* 'oder'), kuid nime *Kviesis* ja selle tuletisi (*kvieši* 'nisu') vaid paaril korral, sest nisu kasvatati tollal veel vähe. Ent menukas oli *Kaņeps* ja selle tuletised (vrd *kaņepe* 'kanep'), sest kanepiseemnetest valmistati läti talurahva olulisimat leivakõrvast kanepitempi ja kanepikiust keerutati köit. Märgiline on seegi, et vaid paaril korral valiti perekonnanimeks *Kartupelis* 'kartul', sest taludes polnud see tollal veel nimetamisväärselt levinud, pigem mõisapõldudel, küll aga võttis viis suguvõsa nimeks *Rācenis* 'naeris'. Populaarsed olid linnunimed, perekonnanimeks valiti koguni 69 eri linnuliigi nime (lk 51). Koduloomade nimedest üldiselt hoiduti, sest rahva teadvuses oli ja on nende enamik juurdunud kui stilistilised vulgarismid, olles negatiivsete omaduste sümbolid (kuri kui koer, loll kui lammast jne). Silmatorikavaid erandeid on *Kaķis*, *Kaķītis* 'kass'. Rogenbuka kahtleb, kas tõepoolest neli suguvõsa valisid vabatahtlikult endale perekonnanimeks *Cūka* 'siga', pigem kõneleb see Rogenbuka arvates mõisniku omavolist (lk 53).

Väike rühm perekonnanimesid lähtub etnonüümidest. Esindatud on ootus-

päraselt need rahvad, kellega läti talupoegadel oli kokkupuutumist: *Igaunis* 'eestlane', *Krievs* 'venelane', *Leitis* ja *Lietavietis* 'leedulane' ja nende tuletised, *Polis* 'poolakas', *Pinnis* 'soomlane'. Täpsustuseks lisan, et etnonüüm *leitis* on ajalooliselt tähistanud leedulase kõrval ka poolakat. Etnonüümideks peab autor samuti nimesid *Puskrievs* 'poolvenelane', *Pusvācietis* 'poolsakslane', samuti *Rusmanis* 'vene mees', *Vācmanis* 'saksa mees' jt. *Pus*-algusosisega 'pool, poolik' nimed on veel nt *Puscepure* (*cepure* 'kübar, müts'), *Pusplatais* (*plats* 'lai'), *Pusvilks* (*vilks* 'hunt'), *Puszemnieks* (*zemnieks* 'põllumees, talumees'). See leedu ja läti perekonnanimistus üldse mitte nii tavatu liitsõnaline nimetüüp algusosisega 'pool, poolik' Eestis ilmselt puudub või on ülimalt haruldane.² Hõimunimed on samuti esindatud, nt *Prūsis* 'preislane', *Sēlis* 'seel', *Zemgalis* 'semgal' jt. Saaremaale (lt *Sāmsala*) osutavad nähtavasti nimed *Sāmītis*, *Sāmulis*, *Sāmietis*. Rogenbuka on seisukohal, et liivlasi tähistav etnonüüm pole ühegi perekonnanime aluseks, ehkki liivi eesnimed on liivlased oma lastele sellal siiski veel andnud. Põhjus peituvat autori arvates tolle aja liivlaste püüdes orienteeruda lätlaste kui prestiižsena etnose poole (lk 82–83). Cēsise piirkonna mõisates on võetud perekonnanimeks *Vends* ja *Vendts*, mis Rogenbuka arvates võib olla inspireeritud etnonüümist *vendi* 'vendid e võndlased' või sellega seotud Cēsise ajaloolisest nimest *Wenden* (lk 83). Rogenbuka on tulnud välja riukleva ideega, et perekonnanimi *Krieviņš*, mille oli valinud rohkem kui 30 suguvõsa, ei ole seotud etnonüümiga *krievs* 'venelane' – nagu esimese hooga tundub –, vaid lähtub pigem XV sajandi keskpaigas Bauska ümbrusse küüditatud vadja sõjavangide (kreevinite)

² Kairit Henno on 1915. aasta ajalehest *Virmalised* üles noppinud anekdoodimärgulise loo, kus ärritatud kirjutaja paneb pikaldasele talupojale nimeks *Pooltaaler*, sest enne teda seisnud talumees oli nimeks saanud *Taaler* (K. Henno, Eesti priinimed. Jaani kihelkond. [Tallinn:] Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 27.)

mikroetnonüümist *krieviņš* 'Venemaalt pärit inimene'; kreevineid võinuvat Bauska piirkonnast Zemgalest valguda ka Liivimaale, mida kinnitavat talunimi *Krieviņš* Kokneses, Cēsaines ja Nītaures (lk 84).

Perekonnanimede valikut on ootuspäraselt enim mõjutanud saksa päritolu üldnimed ja saksa onomastiline leksikon. Autor oletab, et saksa perekonnanime võtsid endale auahnemad ja teovõimsamad talupojad, „kes taipasid, et üksnes etnilisele ülemkihile lähenedes on võimalik elus ülespoole tõusta” (lk 93). Autor jätkab: „Selgusetuks jääb küsimus, kuidas nad leidsid saksa perekonnanimesid, sest mine tea kui hästi nad saksa keelt oskasid ja saksa onomastilist sõnavara tundsid, et oleksid suutnud ise endale perekonnanime leida,” järeldades: tõenäoliselt oli neil juhtudel mängus kirjutaja käsi. Valitud saksa perekonnanimed on valdavalt liitsõnalised, kusjuures domineerivad *mann*- (nt *Baumanis*) ja *sohn*-lõpuga nimed, mis on paljudel juhtudel tõepoolest haagitud patronüümi külge, ning seletab selliste nimede nagu *Pētersons*, *Jansons*, *Andersons* ohtrust. Innustus *sons*-nimede vastu oli nii suur, et nende valimist püüti pidurdada (lk 94–95).

Eesti päritolu perekonnanimed moodustavad Rogenbuka andmeil veidi alla 2 % Vidzeme perekonnanimedest (lk 99–100), mis teeb tublisti üle 200 nime. Eesti nimede koondumus on suur Svētciemsis (kus teatavasti kuni XIX sajandi keskpaigani elasid ka viimsed Liivimaa liivi keelt kõnelnud liivlased) ja piiriäärses Sooru (lt *Coru*, sks *Soorhof*) mõisas Luke (Lugaži) kihelkonnas. Svētciemsis pandi sellised eesti perekonnanimed nagu *Seps* (vrd *sepp*), *Rande* (vrd *rand*) jt. Sooru mõisa rahvast valis kolmandik eesti perekonnanime, nende hulgas *Sakss*, *Varess*, *Nurms*, *Verblane*, *Marjapu* jt. Eesti perekonnanimedest hakkavad silma veel *Iluss*, *Ilvess*, *Jumals* (sic!), *Kābaks* (vrd *kaabakas!*), *Kangurs*, *Karjus*, *Karro* (vrd *karu*), *Kāsiks*, *Kass*, *Kīns*, *Kuks*, *Lāns*, *Lepiks*, *Luiks*, *Lusiks*, *Mustiks*, *Musts*, *Nagels*, *Nemme*, *Nurmiks*, *Nurms*,

Parts, Rautceps (vrd *raudsepp*), *Ronks, Sārs, Sermuss, Talviks, Tamms, Unts* jt. Rohkesti on *saar*-järelosisega liitsõnalisi nimesid, nende hulgas *Ilusārs, Kovesārs, Kumsārs, Kuresārs, Sosārs* jt. Eesti nime eelistamine osutab, et lätikeelses keskkonnas elanud eesti talupojad ei ole nimevalikuga püüelnud rahvusliku mimikri poole. Paraku on autori eesti keele olematu oskuse tõttu perekonnanimedele selgituseks lisatud eesti apellatiivid teinekord vigased või koguni eksitavad.

Eraldi peatüki on Rogenbuka pühenanud vulgaarsetele perekonnanimedele, ehkki need moodustavad vaid alla protsendi nimedest (lk 33–38). Autor mõtiskleb selle üle, kas talupojad ikka tõepoolest valisid vabatahtlikult selliseid nimesid nagu *Plehson* (vrd *plēsonis* 'kiskja'), *Lohpin* (vrd *lops* 'lojus, elajas'), *Suhdull* (vrd *sūdi* 'sitt') jt. Inimese välimust, moraalseid ja psühholoogilisi omadusi, vanust jne kirjeldavate nime loendis on nii positiivse kui ka negatiivse semantikaga apellatiive: *Labdaris* 'heategija', *Taisnīgs* 'õiglane' jt, aga ka *Skopulis* 'ihnuskoi', *Klabis* 'lobamokk', *Loska* 'libu, pordu', *Pleika* 'viinanina', *Pislis* 'hooratäkk'; füüsilisi puudusi kirjeldavad nt *Klibais* 'lombakas', *Mēmais* 'tumm', *Kuprītis* (vrd *kupris* 'küür'), *Caurvēders* (vrd *caurais vēders* 'lahtine kõht, diarröa'). Talupoega saatnud pilklik hüüdnimigi võis saada perekonnanime staatuse. Rogenbuka on esile toonud seaduspära, et sündsusetute perekonnanimedede rohkus on korrelatsioonis oma kalkusega end ajalukku jäädvustanud mõisaomanikuga (nt Jaunpiebalga talupoegadele antud halvustavad nimed). Murdekeele taandudes võis sündsusetuse pitser mõnd perekonnanime hakata varjutama hoopis hiljem. Murdekeelsed taimenimetused *mauceklis* 'konnarohi (*Alisma*)' ja *cūkausis* 'võhk (*Calla*)' on inspireerinud võtma perekonnanime *Mauzekell* (→ *Mauceklis*) resp. *Zuhkaus* (→ *Cūkausis*), mille ühiskeelne tähendus on vastavalt 'hooratallaja vms' ja 'seakõrv'. Loendist võib leida suguelundeid ja seksuaalseid toiminguid märkivaid perekonnanime-

sid, kuid ei mõisaametnikel ega teistel nimepaneku korraldamisega seotud isikutel ole selliste nimede suhtes nähtavasti olnud vastuväiteid, oletab Rogenbuka. Vulgaarse sisuga perekonnanimesid esineb teistelgi rahvastel, mistõttu autor järeldab, et mitteneutraalsete nimede andmist võib pidada omamoodi Euroopa ühistraditsiooniks. Aga, märkib ta, ilus-inetu on ajalooline kategooria: 1823. aasta soovitusnimistu pakub läti talupoegadele nimesid, nagu *Kuilis* 'kult', *Vepris* 'orikas', *Ērzelis* 'täkk' jt. Ebasündsate perekonnanimedede hulka on arvatud ka *Mulke* (vrd *mulķis* 'loll, lollepa', lk 34), kuid ei saa välistada sedagi võimalust, et nime lähtekoht võis olla hoopis neutraalne mikroetnonüüm *mulk* ja selle võisid valida kaks mulkidest suguvõsa. Etnonüümset algupära nimede hulgas leidub ka *Igaunis* 'eestlane'. 1920. aastal võeti Läti Vabariigi vastu „Seadus perekonnanimedete muutmise kohta”, mis võimaldas välja vahetada halvakõlalisi nimesid vms. Võimalust kasutasid liivimaalased, kes kandsid perekonnanimesid *Kuilis* 'kult', *Kuce* 'lita', *Ēzelis* 'eesel', *Cūka* 'siga' jt. Kaugeltki kõik negatiivse semantikaga perekonnanime kandjad seda võimalust ei kasutanud (lk 103).

Huvitava semantilise rühma moodustavad nimed, mis lähtuvad kehaosade nimetustest, nt *Ciska* 'reis', *Galva* 'pea', *Gurns* 'puus', *Kakls* 'kael', *Pakausis* 'kukal', *Plecs* 'õlg', *Skausts* 'turi', *Stilbs* 'koib, käsivars' jt. Tänapäeval tunduvad anekdootlikena ilmselt nimed, mis on verbivormid, nt *Aizgāja* 'läks minema', *Pagulis* 'magama heitnud, magama läinud' vms. Rogenbuka tõdeb, et kaugeltki kõik nimed ei ole tänapäeval läbipaistvad. Sellised nimed on enamasti arhaismid, mis on märkinud esemeid ja tegevusi, mida tänapäeval ei tunta ja mille leksikaalset tähendust ei ole võimalik kindlaks teha. Ent on ka juhte, mis on spetsiaalselt loodud perekonnanimedeks ega ole motiveeritud üldnimedega. Omaette pisirühma esindavad helijäljendid. Sellisteks peab Rogenbuka nt nimesid *Plakšķis* 'plaks, plaksatus', *Klunksts* 'luksatus', *Šņuksts* 'nuuks, nuuksatus'.

Sõnaliigiliselt on nimede hulgas enim substantiive, sadakond adjektiivi, mõned verbivormid ja kümnekond numeraali. Substantiivide hulgas on ülekaalus üldnimed, tunduvalt vähem on pärisnimesid.

Läti perekonnanimesid iseloomustavad deminutiivliited, sellised nimed moodustavad Rogenbuka andmeil 14 % nimedest: 16-st kõige populaarsematest läti perekonnanimest on kümme deminutiivid. Deminutiivliiteks peab selle raamatu autor ka *iņš*-lõppu, mis sünkroonses plaanis seda tõepoolest ongi, kuid mille kujunemise ja ajaloolise tausta kohta on ka teistsuguseid seisukohti.³ Kahtlust pole aga selles, et *-iņš* on kujunenud kõige sagedamaks läti nimeformandiks, mis aitab perekonnanimesid aredalt üldnimedest eristada. *iņš*-nimed on ka kõige lätilikumad ses mõttes, et neil on enamasti apellatiivne vaste. Seetõttu on ootuspärane, et Eesti perekonnanimistu läti päritolu nimedest koguni neljandik on *iņ*-lõpuga. On huvitav lisada, et Vidzeme perekonnanimistu praktiliselt puuduvad eesti päritolu nimed, millele oleks liitunud *iņš*-lõpp.

Rogenbuka peatub põgusalt ka draamatilistel muudatustel, mis Vidzeme perekonnanimistusse on toonud Nõukogude okupatsioon. Näitena toodud Limbaži piirkonnas on 1826. aastal pandud perekonnanimedest säilinud vaid 31 %; slaavi päritolu perekonnanimede osakaal on seevastu kasvanud 3,2 %-lt 20 %-le (lk 107).

Raamatu teises osas, mis moodustab peaaegu poole kogu uurimusest, on autor esitanud Vidzeme talurahvale antud perekonnanimede tähestikulise loendi (lk 117–196). See sisaldab üle 13 000 perekonnanime. Rogenbuka on nimed transponeerinud tänapäeva läti

³ Läti *iņš*-nimedest lähemalt: L. Vaba, „Hellad nimed”. Ühest lätitaustalisest perekonnanimetüübist. – Emakeele Seltsi aasta- raamat 49 (2003). Tallinn, 2004, lk 52–53.

ortograafiasse ja lisanud (puuduva) sootunnuse, mööndes küll, et mitte alati ei ole võimalik kirjapandud nime kohta üheselt öelda, kas nimetüve vokaal on lühike või pikk vms, millest omakorda oleneb motiveeriva apellatiivi tähendus (lk 39–41). Seega tuleb perekonnanimede suhestamist üldnimedega võtta reservatsioonidega. Rogenbuka on tähele pannud, et eestikeelse etnilise alaga külgnevates mõisates on pikki vokaale teinekord kirjutatud topeltvokaaliga (lk 40). Iga perekonnanime järel on suguvõsade arv, kes selle perekonnanime võttis, paksus kirjas on esile tõstetud need nimed, mille kandjaid oli üle 50 suguvõsa. Huvipakkuv on autori esitatud statistika (lk 44–45). 69 % nimedest on valinud vaid üks suguvõsa. 16 perekonnanime on valinud üle saja suguvõsa: Bērziņš – 268 (vrd *bērzs* 'kask'), Kalniņš – 228 (vrd *kalns* 'mägi'), Ozoliņš – 180 (vrd *ozols* 'tamm'), Liepiņš – 158 (vrd *liepa* 'pärn'), Krūmiņš – 149 (vrd *krūms* 'põõsas'), Balodis – 135 ('tuvi'), Eglītis – 129 (vrd *egle* 'kuusk'), Zariņš – 114 (vrd *zars* '(puu)oks'), Lapiņš – 107 (vrd *lapa* '(taime)leht'), Rudzītis – 101 (vrd *rudzi* 'rukis'). Näeme, et kõrge sagedusega perekonnanimed suhestuvad probleemilt läti üldnimedega, kusjuures domineerivad sagedaimad läti nimelõpud *-iņš* ja *-ītis*.

Kui jätta kõrvale keelespetsiifilised detailid, tekib Inta Rogenbuka tööd lugedes tunne, nagu vaataksime peeglis. Liivimaa kubermangus sätestati perekonnanimede sundpanek 1819. aasta talurahvaseadusega. Loomulikult käis see kõigi kubermangu piires elavate talupoegade, nii eestlaste kui ka lätlaste kohta. Nimepaneku tehniline külg ja sotsiolingvistiline aspekt on nii siin- kui ka sealpool etnilist piiri olnud samalaadne.

LEMBIT VABA